

Svindleren fra Hamburg

1721-23

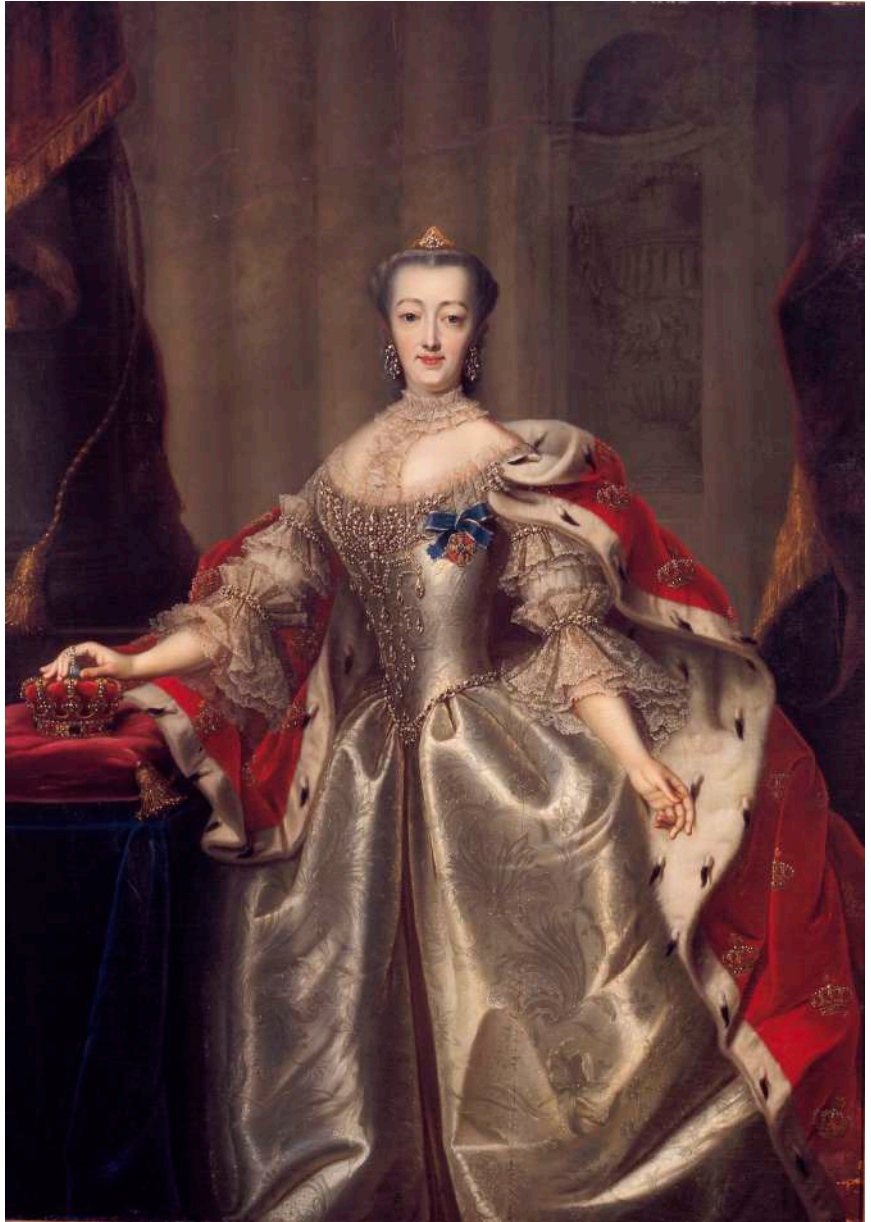
I 1721 kommer en lidt for kreativ tysker til København. Han er leder af en lille gruppe operasangere, som i lidt over et år forsyner det danske hof med italiensk opera sunget på tysk. Det ender med, at han må flygte fra København – og han efterlader både kone og børn i byen.

I juli 1720 underskriver Sverige en fredsaftale med Danmark-Norge efter 20 års krig. Danmark går ind i en lang periode med fred – og dermed også med bedre tid til underholdning, når man er medlem af kongehuset. Kongens ældste søn, kronprins Christian – den senere Christian 6. – bliver gift i august 1721. Temmelig usædvanligt får prinsen selv lov til at vælge sin kommende hustru, og valget falder på Sophie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach. Den tyske prinsesse er stærkt religiøs, og Christian interesserer sig også selv en del mere for streng kristendom end for at fremstå som en folkelig kommende landsfader.

Som ung er Christian også ivrigt optaget af teater, og på vej til Sachsen, hvor brylluppet finder sted, gør Christian og hans følge ophold i Hamburg. Her oplever kronprinsen to aftener i træk opera på byens berømte teater, og igen på tilbagevejen lægger de kongelige vejen forbi operahuset på Gänsemarkt i Hamburg. I andre store tyske byer er operalivet typisk opstået omkring hoffets teatre – på samme måde som i København. Hamburg er en by uden et fyrstehof, og her åbner Nordeuropas første offentlige operahus i 1678.

Hamburg, som byen ser ud omkring år 1700. Farvelagt litografi af Peter Shur fra ca. 1845. Staatsarchiv Hamburg.

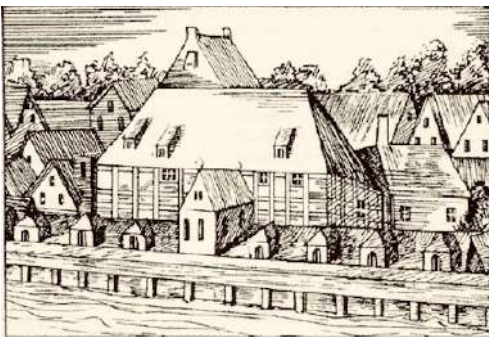

Christian 6.s dronning Sophie Magdalene malet af Andreas Bränniche.
De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg Slot.

Christian 6. føler sig sikkert helt hjemme på sine rejser i Tyskland, ikke mindst på grund af sproget. Han er opdraget på tysk, som er den danske kongefamilies og adels gængse samtalesprog – selv om man også bruger fransk, hvis det skal være særlig fint. Dansk anses ikke for at være et dannet sprog, og hvis de kongelige endelig vover sig ud i en samtale på landets eget sprog, sker det med masser af låneord fra tysk og fransk. Her er Christian 6. malet af Johann Salomon Wahl. De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg Slot.

De avislæsende danskere har allerede fra åbningen af Gänsemarkt-teatret kunnet følge med i operaaktiviteterne i Hamburg, selv om skribenterne har svært ved at beskrive en kunststart, som de næppe selv nogensinde har overværet. Månedsudgivelsen *Extraordinaires Maanedlige Relationer* orienterer f.eks. i januar 1678 sine læsere om, at der "I Hamburg lade sig finde nogle Comediant Spillere som kalde sig Operister, och med Sang udføre alt det som ageris skal." Avisen tilføjer, på mere sikker grund, at løjerne skulle have kostet svimlende 15.000 rigsdaler.

Operahuset i Hamburg tegnet i 1726 af Paul Heineken. Staatsarchiv Hamburg.

En operaprøve med to kvindelige sangere i en italiensk operatrup, malet i London omkring 1710 af den venetianske kunstner Marco Ricci. Kapelmesteren sidder ved cembaloet. Sotheby's.

Kayseren og Kayserinden

Hamburg er en rig handelsby med masser af underholdningshungrende indbyggere, og der er god basis for at drive et kommercielt operahus som midtpunkt i byens blomstrende kulturliv. Teatret har plads til hele 2.000 tilskuere, og det er blandt de teknisk set bedst udrustede i verden. Man spiller opera i italiensk stil, men sunget på tysk. Det er her, den helt unge Georg Friedrich Händel i 1703 bliver ansat som violinist og cembalist – og han suger til sig, ikke mindst fra komponisten Reinhard Keiser, som leder operahuset i flere perioder mellem 1702 og 1717, og som skriver langt over 100 operaer på lidt over 30 år.

Det nye operahus i Hamburg bliver hurtigt et af de toneangivende i Nord-europa, og både Frederik 4. og nu også kronprins Christian er imponerede, når de besøger teatret. Hoffet i København beslutter, at det er på tide med et godt operaselskab til hofteatret på Københavns Slot. Man fyrer samtidig den franske komedietrup; der er alligevel grænser for, hvor mange kunstnere hoffet kan og vil betale for.

I september 1721 skriver Frederik 4. kontrakt med den alsidigt begavede og temmelig kreative Johann Kayser fra Hamburg. Han er egentlig stadsmusikant i byen, spiller både violin, blokfløjte og fagot, men er også sanger ved operaen og gift med en af tidens største sopranstjerner, Margaretha Kayser, med tilnavnet "Kayserinden".

Johann Kayser ser sit snit til at kaste sig ud i et nyt eventyr som impresario for den trup af sangere, som skal levere opera af højeste klasse til det danske hof. Johann Kayser får 6.000 rigsdaler om året for at levere varen – over 1.000 rigsdaler mere end den franske skuespillertrup modtog. Det eneste, som Kayser ikke skal sørge for, er musikere og dansere, som kongen allerede har i sin tjeneste. Hofkapellet's ni musikere – strygere og to-tre træblæsere – er nu blevet et lille operaorkester, og de kan få forstærkning af kongens trompetere og paukeslager, og yderligere af militærmusikkens oboister og fagottister når det skal gå ekstra festligt for sig.

Ingen kastrater

Johann Kayser rejser til København i oktober for at besigtige hofteatret på Københavns Slot, og han kommer hurtigt med forslag til forbedringer og ombygninger; man øger antallet af sidekulisser og inddrager yderligere et par værelser på slottet, så alt er klar, da truppens fem sangere – naturligvis med Kaysers berømte kone i spidsen – ankommer. Med i selskabet er også barytonen Carl Westenholz. Meget usædvanligt for en sanger med hans stemmetype er han en af stjernerne på operaen i Hamburg. Normalt er det kastrater, der synger de mandlige hovedpartier i italienske operaer i begyndelsen af 1700-tallet, men også på det punkt skiller Gänsemarkt-operaen sig – som med valget af tysk tekst frem for italiensk – markant ud ved helt at fravælge den kunstigt frembragte stemme til fordel for de naturlige.

Kayser medbringer otte vognlæs fyldt med dekorationer og kostumer, bl.a. en hel spejsal med kongetrone, en triumfvogn og to løver af henholdsvis træ og pap. Arbejdet frem mod den første premiere går i gang kort før jul 1721.

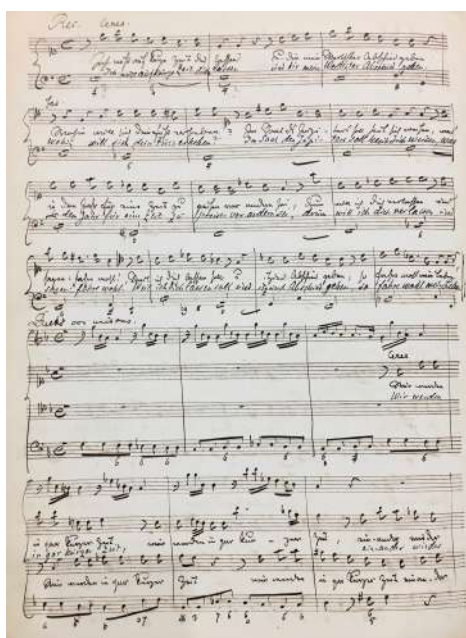
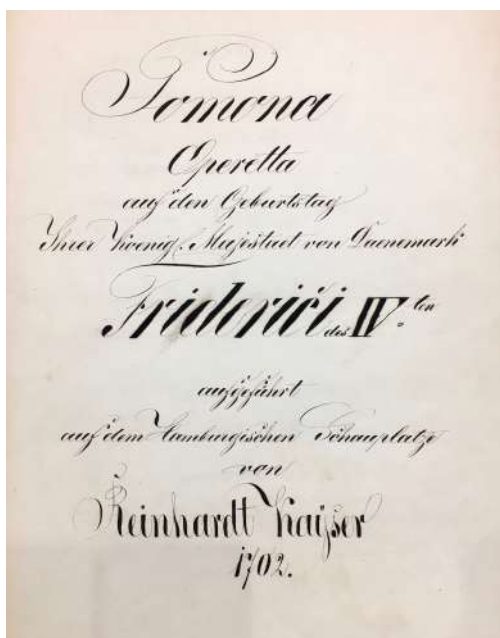
Selv om Kayser altså leverer fem tyske sangere fra Hamburg til Frederik 4.s nye operaprojekt, så beslutter kongen, at én af hans egne ansatte også skal deltage i aktiviteterne. Theodor Meier er fortsat blandt kongens favoritkunstnere, både som komponist og når han synger virtuose italienske kantater som underholdning ved kongens taffel. Meiers medvirken i det nye operaprojekt bliver skrevet ind i kontrakten med Kayser. Dermed er kimen lagt til en konflikt mellem impresarioen og en sanger, han ikke selv har ønsket, og som han skal betale løn til ud af sit samlede årlige honorar fra kongen.

Der er en benhård rangorden mellem de seks sangere i den kontrakt, kongen og Kayser indgår; førstesangerinden – primadonnaen – er jo gift med chefen, og de får begge den højeste gage, 600 rigsdaler om året. Den anonyme

andensangerinde får 500 rigsdaler, barytonen Carl Westenholz og første-tenoren hver 400, og andentenoren 300 rigsdaler. Theodor Meier må nøjes med 200 rigsdaler – men det er i tillæg til den gage, han allerede får af kongen.

I Hamburg er der en mand, der har fulgt Johann Kaysers forhandlinger med det danske kongehus med særlig interesse. Komponisten og kapelmesteren Reinhard Keiser er en gammel bekendt af det danske hof. Allerede tilbage i 1702 er han ophavsmand til operaen *Pomona*, som bliver uropført på operaen i Hamburg i anledning af Frederik 4.s fødselsdag i oktober, og den danske konge er også æresgæst i Gänsemarkt-teatret ved sæsonåbningen året efter, da Reinhard Keiser indleder sin første sæson som chef.

Den flittige komponist skriver flere værker med nordiske temaer, bl.a. *Die listige Rache des Suenos* over Saxos beretning om Sigrid Storråde og Olav Tryggvason, opført i anledning af Frederik 4.s fødselsdag i 1706.

På Det Kongelige Bibliotek i København findes denne afskrift af partituret til Reinhard Keisers "Pomona" – sikkert en håndgribelig souvenir til Frederik 4. i forbindelse med fødselsdagsopførelsen i Hamburg i 1702.

Den insisterende kapelmester

Reinhard Keiser er om sig, når det gælder de karrierefremmende tiltag, og han følger op på kontakten til det danske hof; i januar 1704 sender han en udførlig ansøgning til Frederik 4. med en høflig forespørgsel om at blive optaget i den

danske adelsstand med en passende titel. Kongen afslår ansøgningen, men Reinhard Keiser er ikke sådan at slå ud. Han har i adskillige år været på udkig efter en mere lukrativ og sikker stilling ved et hof i Tyskland, men hverken i Württemberg, Thüringen eller Stuttgart er der bid. Nu forsøger Keiser sig med endnu et felttog mod det danske hof; han rejser til København og tilbyder kongen at skrive de nye operaer, som Johann Kaysers trup nu skal opføre i København. Kongen nikker til forslaget.

Den 18. december 1721 ankommer kronprinsens hustru til København for første gang, og det fejres med operatruppens første forestilling på slottet. Det er faktisk en dobbeltforestilling bestående af Francesco Bartolomeo Contis *I Satiri in Arcadia* – muligvis kun i uddrag – og uropførelsen af Reinhard Keisers *Cloris und Tirsis*.

Fra januar 1722 begynder truppen for alvor deres aktiviteter. Forestillingerne begynder tilsyneladende noget tidligere på dagen, end vi er vant til i dag; en af tilskuerne skriver i sin dagbog, at forestillingen den 6. februar slutter omkring kl. 20. Men derfor er sangernes arbejdsdag ikke nødvendigvis slut; den 6. april fejrer man dronning Anna Sophies 29 års fødselsdag med uropførelsen af Reinhard Keisers *Die unvergleichliche Psyche*, og efter forestillingen er der taffel for 120 personer med offentlig adgang for nysgerrige københavnere i slottets riddersal. Her underholder sopranen Margaretha Kayser, som lige har sunget et hovedparti i en lang opera, med "*einer vocale Musique*", som Hamburg-avisen *Holsteinischer Correspondent* rapporterer.

I de næste måneder pendler Reinhard Keiser mellem Hamburg og København, og han skriver i alt syv operaer til Johann Kaysers operatrup i løbet af de kun 15 måneder mellem december 1721 og februar 1723. Selv om et par af operaerne er bearbejdelser af værker, som han tidligere har skrevet til operaen i Hamburg, er det alligevel tydeligt, at Reinhard Keiser ikke dovner. Han øjner helt klart en mulighed for en indbringende og sikker fastansættelse som kapelmester og komponist ved det danske hof.

Det er sandsynligvis også Reinhard Keiser, der leder opførelserne af sine operaer fra cembaloet, men uanset hvor meget han knokler, så er alt, hvad Keiser får ud af det store arbejde – udover komponisthonoraret, som i kontrakten mellem kongen og Johann Kayser er sat til 500 rigsdaler om året – en ulønnet titel som kongelig dansk kapelmester.

Kassen er tom

Det viser sig hurtigt, at impresarioen Johann Kayser har lovet en del mere, end han kan holde indenfor det aftalte budget. Gang på gang ansøger han – første gang allerede efter få måneder i København – om forskud eller tillæg for at dække sine udgifter. Selv om kongen forsøger at undslå sig, så må han flere gange ryste op med yderlige finansiering – f.eks. da Kayser i april 1722 sender

Reinhard Keisers ”Der von Othino, dem Urheber des dänischen Reiches, geschlossene Tempel des Janus” bliver uropført i anledning af kronprins Christians fødselsdag 30. november 1722. Keiser genbruger en opera med titlen ”Der bey dem allgemeinen Welt-Frieden von dem Großen Augustus geschlossene Tempel des Janus”, som han allerede har haft succes med i Hamburg tilbage i 1698. Den nye libretto – skrevet af den tyske diplomat og politiker Friederich Maximilian von Lersner, som befinder sig i København i begyndelsen af 1720’erne, og som skriver mindst fire libretti til Keiser – bytter fikst den romerske kejser Augustus ud med guden Odin. Det Kongelige Bibliotek.

et brev, der ligner et ultimatum til kongen; hvis ikke Kayser øjeblikkeligt får udbetalt et forskud på 3.000 rigsdaler, kan han ikke betale sine sangere, og så er det slut med forestillingerne.

Kayser forsøger samtidig at mobbe den eneste sanger, han ikke selv har valgt, ud af foretagenet. Kayser betaler simpelthen ikke Theodor Meier den løn, han ifølge kontrakten er forpligtiget til – og påstår, at sangeren slet ikke har medvirket i forestillingerne i vinterens løb. Det kan Meier nu ret let bevise, da hele hoffet jo har set forestillingerne. Han klager sin nød til rentekammeret og beretter om den systematiske chikane, Kayser har udsat ham for ved bl.a. at give ham al for lidt prøvetid inden hver premiere. I et enkelt tilfælde påstår Meier, at han har måttet lære et parti udenad på kun fem dage. Enden på sagen bliver, at Kayser ikke slipper af med sin påtvungne sanger, men at kongen dog overtager betalingen af Meiers honorar.

Flere mørke skyer trækker op over Johann Kaysers operatrup. I sommeren 1722 ser impresarioen med bekymring på de lokale bestræbelser på at skabe en komedietrup i København med forestillinger på dansk; tænk, hvis kongen nu for alvor kaster sin kærlighed på det projekt i stedet for at holde fast i sit tyske operakompagni.

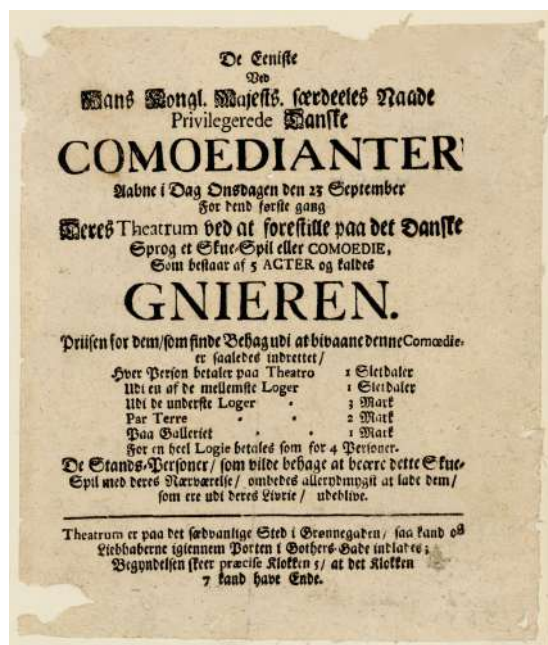
Komediehuset

Der findes ovenikøbet nu et offentligt komediehus i byen, og det er et oplagt hjemsted for det nye dansksprogede teaterprojekt. Étienne Capion, den franske

komedianttrups scenografiske altnuligmand, har fået kongelig tilladelse til at opføre kommercielt teater i København – et plaster på såret, da hele selskabet bliver afskediget i 1720. Capion opererer, på præcis samme måde som Johann Kayser, i en stressfyldt gråzone mellem dreven småsvindel og idealistisk gåpåmod. Capion indgår i første omgang et partnerskab med Samuel Paulsen von Quoten, en tysker med en fortid som markedsgøgler med salg af tvivlsom medicin som speciale, som allerede i 1718 har fået kongens tilladelse til at drive tysksproget teater i København.

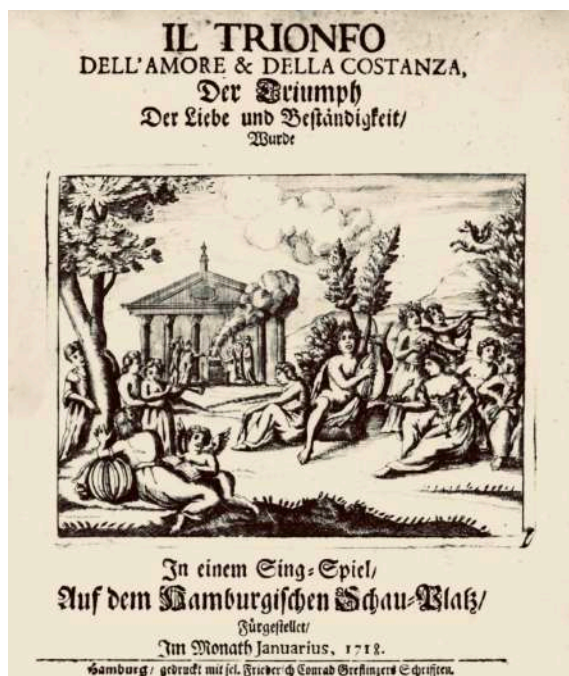
Sammen ansøger de kongen om eneret til kommercielt teater i byen – men da tilladelsen kommer, er von Quoten allerede rejst videre på nye eventyr. Étienne Capion er nu alene om at have ret til at sælge teaterbilletter i København, og i sommeren 1721 er han i fuld gang med at få bygget sit komediehus. Kongen understøtter opførelsen ved at donere gratis byggematerialer til byggepladsen i Lille Grønnegade – den nuværende Ny Adelgade – tæt på Kongens Nytorv.

Fra januar 1722 spiller de franske komediantter fra kongens gamle trup, med stjernen René Magnon de Montaigu i spidsen, offentlige forestillinger på fransk i det nye komediehus. Her arrangerer Étienne Capion også maskerade, hasardspil og dans – men de franske komedier bliver aldrig den store succes. Det lader ikke til, at københavnernes ligefrem længes efter underholdning på et sprog mange af dem ikke forstår. Efter få uger giver truppen op, og de fleste af franskmændene rejser videre til andre byer med bedre muligheder.

Plakat fra den første forestilling på dansk i teatret i Lille Grønnegade, Molières "Gnieren".
Det Kongelige Bibliotek.

I 1722 optræder Margaretha Kayser i en af sine glansroller i Francesco Bartolomeo Contis opera "Il trionfo del amore e della costanza", som har været på repertoire i Hamburg siden 1717. Library of Congress, Washington D.C.

Johann Kayser ånder sikkert lettet op, da de franske konkurrenter er ude af billedet. Men det varer ikke længe, før han i stedet kan se plakater for den første forestilling med danske aktører på teatret i Lille Grønnegade.

Den store Frederik og den himmelske Sophie

Det tyske operaselskab forsøger med alle midler at fastholde kongens interesse. Reinhard Keiser og librettisten Friederich Maximilian von Lersner er klar med en særdeles smigrende opera til kongens fødselsdag i oktober 1722, egentlig om Homers Ulysses og Penelope, men skrevet som én lang hyldest til det danske regentpar, "der große Friedrich" og "die himmlische Sophie".

Uheldigvis må opførelsen udsættes, fordi truppens stjerne, Margaretha Kayser, er "dødeligt syg", som hendes mand rapporterer til en avis i Hamburg. Heldigvis lader det til, at Reinhard Keiser har endnu en ny opera, *Augustus*, i ærmet, som ikke kræver primadonnaens medvirken. Hun kommer sig dog, og *Ulysses* bliver sandsynligvis omsider uropført nogle uger efter kongens fødselsdag.

Det er ikke svært at forestille sig den stress, en sådan feberredning på selve fødselsdagen må have udsat alle medvirkende for, selv på et tidspunkt, hvor de medvirkende i en forestilling agerer helt anderledes, end vi er vant til i dag. Sangerne i en operaforestilling omkring 1720 står på scenen i en halvcirkel

Universitetsprofessoren Ludvig Holberg er ophavsmand til nye, danske komedier som "Den politiske kandestøber", der er med til at trække publikum til teatret i Lille Grønnegade. Holberg gør til gengæld flere gange tykt nar af operagenren, som han – og mange københavnere med ham – mener er opstillet udenlandsk overklasesnobberi. Kobberstik udført af Christian Fritzsck i 1731. Det Kongelige Bibliotek.

fremme ved rampen, så det sparsomme lys fra kerterne eller olielamperne udnyttes bedst muligt. De går ind og ud fra scenen, dukker op fra faldlemme eller bliver sænket ned fra oven, og de flytter sig også undervejs i forhold til hinanden, men derudover er der nærmest tale om, hvad vi i dag ville kalde en koncertopførelse.

Man synger direkte ud til publikum, og en sanger er selv ansvarlig for at dosere mængden af gestik undervejs. Prøverne handler først og fremmest om, hvem der går ud og ind hvornår, og hvor de skal stå, når de skal synge en arie.

Operachef og pengeudlåner

Johann Kayser kæmper stadig fra tue til tue på det økonomiske område. Samtidig med de konstante klager over, at pengene fra kongen ikke slår til, forsøger Kayser sig overraskende nok som pengeudlåner til den københavnske overklasse. Ikke alle har tænkt sig at betale deres lån tilbage, og Kayser må gå til kongens embedsmænd for at få hjælp med at indkassere sine penge.

Det viser sig, at de danske komedier på teatret i Lille Grønnegade i løbet af efteråret 1722 som frygtet bliver en overordentlig farlig konkurrent til Kaysers tyske operaer. Den 16. januar 1723 får de danske skuespillere – de fleste af

I 1728 brænder næsten en tredjedel af København ned. Nogle præster mener, at det er Guds straf over en forlystelsessyg og letlevende befolkning, som kun har komedier, maskeradener og linedanseroptræden i hovedet – netop den slags alsidig underholdning, som har været med til at få teatret i Lille Grønnegade til at løbe rundt. Det lakker mod enden for teatret, som lukker endeligt samme år. Kartografen Joachim Hassing tegner denne oversigt over København efter branden, den værste i byens historie. Nord er nedad til venstre, og de nedbrændte områder er markeret med gult. Det gamle operahus fra 1703 – som i 1728 er konverteret til Land- og Søetatens Akademi – er markeret med bogstavet U. Københavns Slot med kongens nye teater er den cirkelformede bygning på Slotsholmen med bogstavet B. Københavns Stadsarkiv.

dem unge teologistuderende – endda lov til at præsentere Molières *Den adels-gale borger* på slottets teater.

Men heller ikke alt er rosenrødt for de danske skuespillere. Det varer ikke længe, før teaterchefen Étienne Capion sidder i gæld til halsen og må flygte ud af byen for at undgå sine mange kreditorer. Johann Kayser er hurtig til at gribe muligheden, og ansøger om tilladelse til at spille sine operaer ved offentlige forestillinger på teatret i Lille Grønnegade.

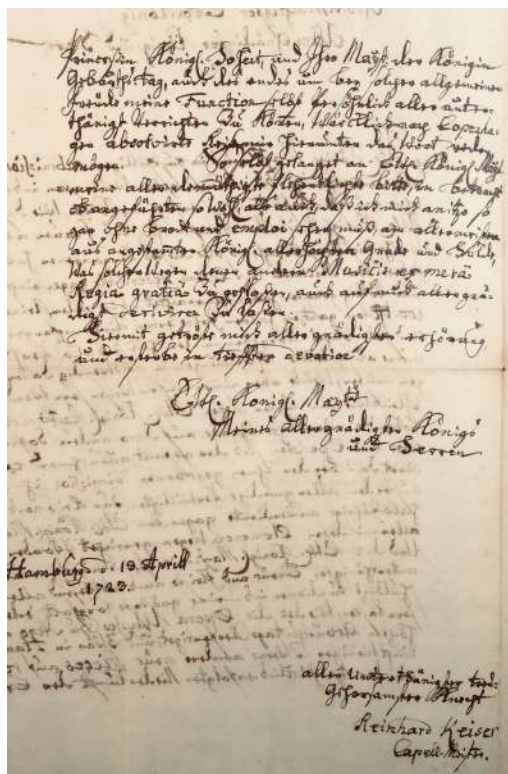
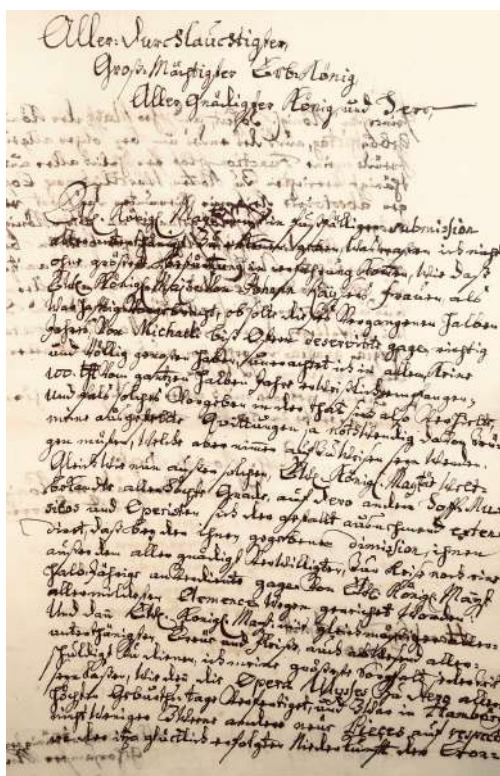
Kongen afslår ansøgningen, og kreditorerne kaster sig nu også over Kayser, som har stiftet gæld overalt i byen, sikkert uden nogen intention om at betale for varerne. Silkekræmmer Wittrock pudser byfogedens tjener på Kayser og barytonen Carl Westenholz, som får beslaglagt deres møbler og endda bliver truet med fængsel. De klager deres nød til kongen, som er ved at være godt træt af de evindelige problemer med sin tyske opera. Teatret i Lille Grønnegade finder til gengæld løsninger på de økonomiske problemer – selv om Étienne

Capion må en tur i gældsfængsel, da han vender tilbage til København – og spiller igen fra september 1723.

Chefen flygter

Kayser mærker allerede nogle måneder tidligere, hvor det bærer henad. Så snart han får udbetalt sit honorar for første kvartal af 1723, stikker han simpelthen af, ikke bare fra alle forpligtigelser overfor kreditorerne, men også fra de øvrige ansatte sangere og endda fra sin egen kone og deres børn. Truppens medlemmer er på fuldstændig bar bund, og der er langt hjem til Hamburg.

Kongen forbarmer sig over den nødstedte trup, og udbetaler 1.500 rigsdaler til Margaretha Kayser til videre fordeling mellem sangere og kreditorer. Han

Reinhard Keiser er blandt de mange, som Johann Kayser snyder. Keiser skriver dette brev til kongen fra Hamburg den 13. april 1723, hvor han gør opmærksom på, at han stadig ikke har modtaget sit honorar for det seneste halve år fra Kayser. Helt efter tidens skik underskriver Keiser brevet med "meines allernädigster Königs und Herren allerunterthänigster treueghosamster Knecht, Reinhard Keiser, Capell-Meister." Han får sandsynligvis sine penge udbetalt af de ekstra penge, kongen udbetaler til Kaysers hustru. Rigsarkivet.

beholder til gengæld de mange dekorationer, kostumer og teatermaskiner, som Kayser efterlader på slotsteatret.

Noget tyder på, at Kayser og hans kone sammen har planlagt hele affæren med flugten, da det stod klart, at kongen alligevel havde til hensigt at fyre truppen; de er i hvert fald begge tilbage i Hamburg få måneder senere, hvor Johann Kayser optræder som koncertarrangør med sin kone som udøvende hovedattraktion. Margaretha Kayser fortsætter også sin karriere på scenen i Gänsemarkt-operaen, og i 1729 overtager hun desuden ledelsen af operahuset.

Den tyske operatrup får altså kun lidt over et år i København. Men det bliver ikke sidste gang, Johann Kayser er i Danmark. I 1728 må han nemlig igen flygte fra landet, denne gang på en lidt anden måde end tilfældet var i København fem år tidligere. Han bliver hyret af en dansk officer og godsejer, som er træt af sin kone og har brug for et påskud til en hurtig og økonomisk fornuftig skilsmisse. Kayser er kendt som en mand, der vil gøre det meste for penge, og han forfører – helt efter planen – officerens hustru på en tilpas åbenlys måde og flygter med hende tilbage til Hamburg. Alt er aftalt spil, og det lader endda til, at Margaretha Kayser utroligt nok igen har hjulpet sin mand undervejs.

På det tidspunkt har danskerne helt klart fravalgt den fremmedsprogede scenekunst til fordel for den lokale komedie. Men selv komedien går hårde tider i møde, da Frederik 4. dør i 1730, og Christian 6. kommer på tronen. Christians oprindelige interesse for både teater og opera er falmet drastisk, og han er blevet mere og mere opslugt af pietismens påbud om et stille og indadvendt liv i kristen fromhed. Den nye konge indfører efterhånden, hvad der i praksis er et totalforbud mod scenisk underholdning. De næste 16 år bliver en teatermæssig ørkenvandring i København.

Christian 6. beslutter at rive Københavns gamle upraktiske slot ned, da han kommer på tronen i 1730. Ti år senere står det første Christiansborg Slot færdigt til indflytning på samme sted, men den pietistiske konge har naturligt nok ikke et slotsteater med på ønskesedlen til sin nye residens. Kobberstik efter en tegning af Johan Jacob Bruun fra første del af arkitekten Lauritz de Thurahs bogværk "Den danske Vitruvius" fra 1746.

Det Kongelige Bibliotek.